

KARABAĞ SORUNU ÜZERİNE BİR NOT

Prof.Dr. Şükrü S. GÜREL

Sovyetler Birliği'nin 1991 sonunda dağılıp, Bağımsız Devletler Topluluğu'na dönüşmesi, 1992 yılında Kafkaslar ve Orta asya'daki yeni bağımsız Türk devletleriyle Türkiye arasında yepyeni ilişki ufuklarının açılmasını sağladı. Eski Sovyet cumhuriyetleri çok hızlı fakat kansız bir sürecin sonunda bağımsız devletlere dönüştüler ama, bu devletler arasındaki ilişkilerin uyum ve işbirliği içinde sürdürülmesinin de pek kolay olmayacağı kısa sürede ortaya çıktı. Kafkasya ve Orta Asya'daki belirsizlik ve istikrarsızlık başlıca şu üç nedene bağlanarak yorumlanabilir :

1. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun nasıl bir siyasal çerçeve oluşturacağını belirlenememesi : Sovyetler Birliği, bu birliğe üye olan cumhuriyetler arasında Rus unsurun başat olduğu bir düzen sağlamış, siyasal ve iktisadi ilişkiler, eşitsizlik ve üstünlük ilişkilerine dayansa da, belirli bir düzenlilik içinde yürütülebilmişti. Şimdi, Bağımsız Devletler topluluğu, benzeri bir işlevi üstlenmekten uzak olduğu gibi, henüz gevşek bir siyasal çerçeve oluşturmaktan bile uzak görünmektedir.

2. Şimdi, yeni bağımsız devletlerin yepyeni bir siyasal ve ekonomik düzen kurmakta zorlandıkları ve bunun toplumsal istikrarsızlık yarattığı görülmektedir.

3. Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu kısıtlayıcı çerçeve ortadan kalkınca, yeni devletlerin tarihten süzülüp gelen karşılık ve sorunları alevlenip, su yüzüne çıkmıştır. Bu sorunlar arasında kuşkusuz en önde gelenleri, toprak anlaşmazlıklarıdır.

Azerbaycan ile Ermenistan arasında 1980'lerin sonlarında yeniden alevlenen ve 1992 yılı içinde de Ermenistan devletinin desteğinde bölgedeki Ermeni silahlı grupların girdiği ve soykırım niteliğini alan bir katliamla doruğuna ulaşan Dağlık Karabağ sorunu, yukarıda ana çizgileri belirtilmeğe çalışılan yeni siyasal gerçeklerin ortaya çıkarttığı en önemli sorunlardan biridir. Bu kısa not ile, Dağlık Karabağ sorununa genel bir tanım ve çerçeve getirilmeğe çalışılmaktadır.

TARİH ¹

Bugün Azerbaycan diye anılan bölgenin bütünü, uzun bir süre Pers egemenliği altında kalmıştır. Yedinci Yüzyıldan, yani bölgede Arap egemenliği başladıktan sonra, bölgede yaşayanların Zerdüştî dininden ayrılarak, İslamı benimsedikleri bilinir. Onbirinci Yüzyılda ise, bölgeye gelen Oğuz Türkleri, bölgenin dilini Türkçeleştirmiş ve burada İslamiyeti kabul etmiştir. Türklerin (Selçukluların) bölgedeki egemenliğine son veren Moğol istilası olmuştur. Üçüncü Yüzyıl, Moğol istilasının yaşandığı ve ardından gelen İlhanlı egemenliğinin başladığı dönemdir. İlhanlıların ardından ise, Türkmenlerin devletleri olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri bölgeye egemen olmuşlardır.

Onbeşinci Yüzyılda bölgesel bir devlet olan Şirvan Şahların Azeri devleti ortaya çıkmıştır. Onaltıncı Yüzyıl başlarında ise Azerbaycan, Safevi soyunun kurduğu imparatorluğun merkez güç bölgesi durumuna gelecektir. Safevi soyunun bölgedeki egemenliği iki yüz yıldan fazla sürecek ve bu devlet, 1722'de iç kargaşa ve Afgan istilası sonunda yıkılacaktır.

Onsekizinci Yüzyıl ortalarından başlayarak, bölgede (bugünkü Azerbaycan ile İran Azerbaycanı'nda) dokuz hanlık kurulmuştur. Bunlardan biri olan Karabağ Hanlığı, Ondokuzuncu Yüzyıl başlarına kadar bağımsızlığını sürdürecektir.

Ruslar, Onsekizinci Yüzyıl sonlarından başlayarak Kuzey Karadeniz ve Kafkasya'da yayılmağa başlamışlardır. Önce, Karabağ da dahil bazı hanlıkları, 1800'lerin başlarında 'himaye antlaşmaları'yla kendisine bağlayan Rusya, ardından da öteki Azeri hanlıklarını silah zoruyla ele geçirmeğe çalışmıştır.

Rusya, Azerbaycan'ı ülkesine katmağa çalışırken, Azeri hanlıklarının dışında, başlıca iki büyük engeli altetmek zorunda kalacaktı. Bunlardan birincisi, İran olmuştur. İkincisi ise, Azerbaycan'ı hiçbir zaman denetimi altına almamış olmasına karşın, bölgenin öteki önemli gücü olan Osmanlı Devleti'dir. Rusya, önce İran'ı yenilgiye uğratarak, bu devletle 1828 Türkmençay Antlaşması'nı yapmış, ardından da 1828 - 1829 Savaşında yendiği Osmanlı Devleti ile Edirne Barışını imzalamıştır. Rusya'nın, İran Azerbaycanı dışında kalan Azerbaycan'a -yani bugünkü Azerbaycan'a- egemen olması böylece gerçekleşmiştir.

Daha önce Karabağ'da çok az sayıda bulunan Ermenilerin bu bölgedeki varlığı, 1828'den sonra izlenen Rus politikasıyla hızla artmıştır. Zaten, Ermeniler de 1978'de Karabağ'daki varlıklarının 150'nci yıldönümünü kutlamışlardır. Dağlık Karabağ'da, 1919 yılında, İngiliz verilerine göre, Azeri - Ermeni nüfus oranı üçe iki Azerilerin lehineydi.² Ermeni nüfusun Dağlık Karabağ'da bugünkü gibi çoğunluk durumuna gelmesi, Sovyetler Birliği yönetimi altında olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonunda bölgeyi önce Osmanlılar, ardından da İngilizler işgal etmişler ve 28 Mayıs 1918'de kuruluşu ilan edilmiş bulunan Azerbaycan Devleti de

¹ Azerbaycan tarihi için özellikle bkz. : Tadeusz Swietochowski, Russian Azerbaijan, 1905 - 1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

² Ibid., s. 142 - 143.

İngiliz üstünlüğü altına girmiştir. Bunun ardından, 1920 Nisan'ı sonunda Sovyetler Birliği bölgede egemen olmuş ve Azerbaycan da bu devletin içinde bir Cumhuriyet olarak yer almıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Kafkaslardaki komşularıyla bir dizi antlaşma imzalayarak bu bölgedeki sınırları belirlemiştir. TBMM Hükümeti ile Ermenistan arasında 2 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Barış Antlaşması yürürlüğe girmemiştir. Moskova'da 16 Mart 1921'de imzalanan Türkiye - Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile ise, taraflar, Türkiye'nin üç Sovyet cumhuriyeti ile, yani Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile olan sınırlarını belirlemişlerdir. Bu antlaşmanın 3. maddesi ile, ayrıca, Nahcivan'ın (koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmamak koşulu ile, Azerbaycan'ın koruyuculuğunda bir özerk bölge oluşturması da kabul edilmiştir. 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan) Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Andlaşması da bir yandan bu üç Sovyet Cumhuriyetiyle Türkiye arasındaki sınırları ve ilişkileri düzenlerken, aynı zamanda da 5. maddesiyle Moskova Antlaşması'nın Nahcivan'la ilgili hükümlerini tekrarlamaktaydı.³

Karabağ, 7 Haziran 1923 tarihinden başlayarak, Azerbaycan sınırları içinde bir özerk il olarak tanımlandı.

YAKIN GEÇMİŞ⁴

Karabağ bunalımının son dönemi 1987 - 1988'de başladı. Ermeniler, Sovyetler Birliği'nin içine düştüğü durumdan ve Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalkmağa yüz tutmasından cesaret alarak, önce 1987'de Karabağ ile ilgili isteklerini gündeme getirdiler, ardından da 1988'de Karabağ'da gösteriler yapmağa ve Dağlık Karabağ'da bir Ermeni - Azeri çatışmasını tahrik etmeğe başladılar. Bu olaylar sırasında Ermenistan'da yaşayan Azeriler de katledilip, göçe zorlandı.

1989 yılı başında Azerbaycan Hükümeti Karabağ'ın özerk statüsünü kaldırdığını açıkladı. 1 Aralık 1989'da ise Ermenistan Karabağ'ı ilhak etme kararını ilan etti. 1992 başında da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Muhtalibov, bu bölgeyi doğrudan doğruya Cumhurbaşkanlığına bağladığını açıkladı. Bunun ardından yeni bir Ermeni hareketi Karabağ'ı sardı. Ermeni milisler 26 Şubat 1992 tarihinden başlayarak saldırıya ve bir soykırım boyutlarını alan katliama yeniden başladılar. İlkbaharda Dağlık Karabağ bütünüyle Ermenilerin eline geçtiği gibi, Ermenistan ayrıca Karabağ ile Ermenistan arasında uzanan Azeri topraklarını da denetlemeye başladı. Artık fiilen, Ermenistan, Karabağ ile toprak bağlantısını kurabilmişti. Bu gelişmelerin ardından Ermenistan'ın Nahcivan'a da saldırdığı ve Türkiye'nin bu bölgeyle bağlantısını kopartmak için bir deneme yaptığı görüldü. Ancak, belki de bu Ermeni hamlesi, özellikle Karabağ'da ve Karabağ ile Ermenistan arasındaki Azeri topraklarındaki işgalini sağlamlaştırmak, bir pazarlık kozu elde etmek için atılmış bir adımdı.

³İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I.Cilt (1920 - 1945), Ankara, TTK Basımevi, 1989, s. 19 - 47.

⁴Bu konuda özellikle bkz. : Serhat Aksen, 'Karabağ Sorunu', Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar, 3 (Mart 1992), s. 21 - 24.

Karabağ Azerbaycan sınırları içinde yer alan bir bölge olduğuna göre, öncelikle Azerbaycan Hükümeti'nin burada düzeni sağlaması gerekirdi. Oysa, kendisine ait bir ordusu bulunmayan, kendi içinde bölünmüşlük yaşayan, devlet deneyimi kıt olan Azerbaycan, Karabağ'da acze düşmüştür. Azerbaycan'da, eski komünist kadroların bir bölümü Muttalibov'un istifasına kadar iktidardaydı. Oysa, bu kadrolar, öteki eski komünist partisi üyeleriyle bile anlaşmazlık içindeydiler. Öte yandan, eski partili kadroların hepsini karşısına alan bir Halk Cephesi grubunun politikalarının da istikrara ve işbirliğine katkıda bulduklarını söylemek zordur. Bu karşıtlık ve iktidar mücadeleleri, eğer demokratik bir yapıda ve oturmuş bir devlet düzeni içinde yer alsaydı, herhalde Azerbaycan'da böylesine bir siyasal kargaşa yaşanmazdı.

SONUÇ :

Bugün Ermenistan'ın niyeti, Karabağ'da 'bağımsız' bir Ermeni devletinin kuruluşunu sağlayacak koşulları yaratarak, daha sonra buradaki Ermeni çoğunluğun isteği doğrultusunda bölgeyi kendisine bağlamanın yollarını açmaktır. Herhalde Ermeniler, Dağlık Karabağ'da bu yüzden bağımsızlık ilan etmiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan da herhalde böyle bir amaç için Dağlık Karabağ'da Ermenilerin self - determination haklarını kullandıklarını söylemektedir.⁵

Ermenistan ve Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde, başta 21 Aralık 1991 Alma Ata Antlaşması ve 14 Şubat 1992 Minsk Bildirisi olmak üzere, 'aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözmek' konusunda belgeler imzalamışlardır. B.D.T. ne kadar gevşek bir yapı olursa olsun, bu yapı içinde yer alan öteki devletlerin de bu anlaşmazlığın giderilmesi için çaba göstermeleri gerekir. Ancak, şimdije dek, öteki Türk cumhuriyetleri de dahil, B.D.T. üyelerinin bu doğrultuda ciddi bir çabası görülmemiştir.

Belki de soruna kalıcı bir çözüm, daha önce Türkiye'de de önerildiği gibi, bölgede Ermenistan ile Azerbaycan arasında toprak ve nüfus değişimi ile sağlanabilirdi. Ermenistan Karabağ'a hakim oldukça böyle bir çözüme yanaşması uzak bir olasılıktır ama, yine de bu çözüm formülünden kısaca söz edilmesi gerekir. Buna göre : Azerbaycan, Karabağ'ın bir kısmını elinde tutmakla birlikte, gerisi Ermenistan'a bırakılacaktır. Ermenistan'a ayrıca Karabağ ile Ermenistan arasındaki koridor da bırakılacaktır. Azerbaycan ise, bunun karşılığında Zengezur'u (yani Azerbaycan ile Nahçıvan'ı ayıran ve şimdi Ermenistan'ın elinde bulunan toprağı) alacaktır. Toprak değişimiyle birlikte bu bölgelerde nüfus değişimi de gerçekleştirilerek, Ermeni bölgesinde Azeri, Azeri bölgesinde de Ermeni bırakılmayacaktır.

Türkiye, Karabağ'daki Ermeni saldırıları karşısında, başta AGİK olmak üzere, uluslararası düzeyde yoğun diplomatik çaba harcamıştır. Bu çabalar sonunda Türkiye, uluslararası alanda, Karabağ'daki Ermeni oldu - bittisinin kabul görmemesini ve Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olarak yeniden tanımlanmasını sağlayabilmiştir. Ancak, Ermenilerin bölgedeki yayılmacı saldırganlığı, hem de yalnızca Karabağ'ı değil, başka yerleri de hedef alacak şekilde, büyüme eğilimindedir.

⁵Cumhuriyet, 4 Haziran 1992.

Ermenistan, hukuken, Türkiye ile olan sınırlarını 1921 Kars antlaşmasıyla kabul etmiş görünmektedir. Ancak, bir yandan Ermenistan'ın bölgede giriştiği saldırganlık, öte yandan da Ermeni yetkililerinin bir türlü Türkiye'den toprak istekleri olmadığına ilişkin bir resmi açıklama yapmamakta direnmeleri, Ermenistan'ın Türk topraklarıyla ilgili niyetleri konusunda güven vermemektedir. Böyle bir güven ortamını oluşturmadan Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmesini beklemek doğru olmayacaktır.